

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

B.A.Usmonov	
Temuriylar davri Xorazm shaharlarining mudofaa imkoniyatlari.....	338
Sh.M.Ro'ziqulov	
1960-1980 yillarda O'zbekiston hunar-texnika ta'lim tizimida o'zgarishlar	344
E.A.Botirov	
Turkistonda bojxona ishi faoliyatida kadrlar masalasi (1917-1924 yillar)	348
A.A.Aloxunov, Z.O.Raxmanov	
Arxeologik dala qidiruvlarini olib borishda zamonaviy texnika va texnologiya usullaridan foydalanishning samarali jihatlari	353
Sh.Y.Qudratov	
Buxoro amirligida tadbirkorlikning qorako'l teri yetishtirish va savdosi to'g'risidagi ayrim mulohazalar.....	357
U.K.Yuldashev	
Oliy ta'limga qabul jarayonlarida xorijiy tajribaning qo'llanilishi	362
M.B.Abduraimova	
Processes of gold mining in Bukhara at the end of the 19th and the beginning of the 20th century	369
M.A.Мубинов	
Изучение политической, социально-экономической жизни Бухарского эмирата англоязычными авторами	372
A.T.Ochilov	
Buxoro vohasining paleogeografiyasi.....	378
L.N Muxamadiyeva	
Turkistonda harbiy jurnalist kadrlar tayyorlash tarixidan (1919–1924 yillar).....	383

ADABIYOTSHUNOSLIK

G.Erhan, A.G.Sabirdinov, G.M.Oripova	
XX asr she'riyati va G'afur G'ulom	387
T.Matyoqubova	
Tuyg'u va kechinmaning poetik jilosi	393
K.U.Kubayev	
Tarixiy haqiqat va badiiy talqin	398
G.O.Ismailova	
“Qutadg'u bilig”dagi Allohning muqaddas ismlari va ularni tarjimada qayta yaratish masalalari	402
L.B.Ikromova	
Adabiy asarlarda maqollarning o'rni	406
N.U.Ochilova	
Badiiy matnda realiyalarni tarjima qilish xususida.....	411
X.Ч.Чамолова	
Таъсирпазирии Бобур аз адабиёти форсии тоҷикӣ.....	417
M.Z.Djalalidina	
Comprehending the mysteries of postmodern literature: the art of the word by muriel spark	421
X.B.Hasanova	
Xudoyberdi To'xtaboyevning “Sariq devni minib” asarida qo'llangan fentezi janrining tasnifi ...	425
G.O.Abdujalilova	
Bahodir Qobulning “Enashamol” qissasida milliylikning aks etishi	429

TILSHUNOSLIK

R.R.Sayfullaeva, N.I.G'aybullayeva	
Konseptual tahlil usuli va birliklari xususida.....	432
M.Y.Mamajonov	
Muloqot psixologiyistik hodisa sifatida.....	438
Sh.M.Iskandarova, M.X.Komilova	

UO'K: 81'375.6

MULOQOT PSIXOLINGVISTIK HODISA SIFATIDA
ОБЩЕНИЕ КАК ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ
COMMUNICATION AS A PSYCHOLINGUISTIC PHENOMENON

Mamajonov Muhammadjon Yusbjonovich

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada muloqotni aynan psixolingvistik jihatdan tadqiq etish nutqiy faoliyatning inson omili bilan, inson ruhiy va psixik holati bog'liq tomonlarini yoritish imkonini berishi ta'kidlangan. Nutqiy birlikning voqelanishi diskurs – nutqiy muloqot jarayoni, kommunikantlarning o'zaro fikr almashinish va bir-biriga ta'sir o'tkazish faoliyati – doirasida o'rganilishi misollarda bayon etiladi. Manipulyativ darajada suhbatdoshning zaif tomonlariga qiziqish bildirishi, chunki bunda muloqot ishtirokchisi uchun suhbatdosh raqibdek ko'rinishi, uni yengishga harakat qilishi, bunda manipulyator ongli yoxud ongsiz ravishda o'zining manfaatlarini ko'zlagan holda suhbatdoshini yengishga, uning ustidan g'alaba qozonishga intilishi tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье подчеркивается, что именно психолингвистическое исследование общения позволяет осветить аспекты речевой деятельности, связанные с человеческим фактором, духовным и психическим состоянием человека. Реализация речевого единства изложена на примерах исследования в рамках дискурса – процесса речевой коммуникации, деятельности коммуникантов по обмену мнениями и взаимодействию друг с другом. На манипулятивном уровне анализируется проявление интереса к слабостям собеседника, так как при этом для участника общения собеседник представляется соперником, пытается его одолеть, при этом манипулятор сознательно или бессознательно стремится одолеть собеседника, одержать над ним победу, преследуя собственные интересы.

Abstract

This article emphasizes that it is the psycholinguistic study of communication that makes it possible to highlight aspects of speech activity related to the human factor, the mental and mental state of a person. The realization of speech unity is presented on the examples of research within the framework of discourse – the process of speech communication, the activities of communicants to exchange opinions and interact with each other. At the manipulative level, the manifestation of interest in the weaknesses of the interlocutor is analyzed, since at the same time, for the participant of communication, the interlocutor appears to be a rival, tries to overcome him, while the manipulator consciously or unconsciously seeks to overcome the interlocutor, to win over him, pursuing his own interests.

Kalit so'zlar: muloqot, psixolingvistik jihat, kommunikant, manipulyatsiya**Ключевые слова:** общение, психолингвистический аспект, коммуникант, манипуляция**Key words:** communication, psycholinguistic aspect, communicant, manipulation**KIRISH**

Tilning voqelanishi, namoyon bo'lishi muloqot yordamida amalga oshadi. Shu sababdan ham insonning lisoniy birliklardan to'g'ri va o'z imkoniyati doirasida to'liq foydalana olishi muloqotda yuzaga chiqadi. Bu esa muloqot borasida ko'plab izlanishlar, tadqiqotlar yaratishga, inson tilining jonli ifodasini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni orttiradi. Shuning uchun ham nutqiy birliklarni muloqot birliklaridan farqlash zarurligi ta'kidlanadi: "Nutqiy birliklarni muloqot birliklaridan (nutqiy birlik va uning voqelanish sharoiti qurshovidan) farqlash zarurati strukturalizmida nutqiy birliklarni lisoniy birliklarni yashash sharoitidan ajratib tadqiq etish natijasida yuzaga keldi. Pragmatikada nutqiy birlikning voqelanishi diskurs – nutqiy muloqot jarayoni, kommunikantlarning o'zaro fikr almashinish va bir-biriga ta'sir o'tkazish faoliyati – doirasida o'rganiladi. Nutqni jarayon sifatida o'rganish esa faqat muloqot – so'zlovchi va tinglovchi orasida o'zaro diskurs (fikr almashish), savolga yarasha javob berish holatidagina amalga oshirilishi mumkin" [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Muloqot ham tilshunoslik, ham psixologiyaning tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan bo'lib, professor S.Mo'minov o'z tadqiqotlarida *muloqot* so'zini "aloqa, fikr almashish" ma'nosida qo'llaydi[2].

M.Qurbonova esa muloqotda ko'zlangan maqsadni amalga oshirish va o'z fikrini to'g'ri ifodalab berish zaruriy ekanini ta'kidlaydi: "Muloqot adresant (so'zlovchi, kommunikator) va adresat (tinglovchi, kommunikant) o'rtasida muayyan jarayonga bevosita yoki bilvosita ta'sir natijasida yuzaga keluvchi hodisa bo'lib, unda o'z fikrini to'g'ri ifodalab yetkazish mahoratidan tashqari, ko'zlangan maqsadni amalga oshirish yetakchi omil hisoblanadi"[3].

Psixologlar esa muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok etish amalga oshirilishini ta'kidlaydilar[4].

Shunga ko'ra, muloqotning psixologik tuzilishini quyidagicha aks ettirish mumkin:

Bu o'rinda muloqotning kommunikativ jihati muloqotda ishtirok etayotgan so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida o'zaro axborot almashinuvida, fikr almashinishida namoyon bo'ladi. Muloqotning interaktiv jihati muloqotda ishtirok etuvchilarning o'zaro ta'sirlashuvi sifatida baholanishi mumkin. So'nggi – perseptiv jihat esa muloqotda ishtirok etuvchi so'zlovchi va tinglovchining o'zaro bir-birlarini tushunishi, idrok etishi bilan bog'liq.

Amerikalik jurnalist G. Lassuel kommunikativ jarayonning besh unsuridan iborat bo'lgan quyidagi modelini taklif etadi:

- A. Kim (axborot kim tomonidan uzatilmoqda)?
- B. Nima (qanday axborot uzatilmoqda)?
- V. Qanday (axborot qanday yo'l bilan uzatilmoqda)?
- G. Kimga (axborot kimga yo'naltirilmoqda)?
- D. Qanchalik samarali (axborot qanchalik samarador uzatildi)?[4,32]

Ko'plab nazariy adabiyotlarda, shuningdek, S.Mo'minov tomonidan muloqotda ishtirok etuvchi so'zlovchi adresant, kommunikator, tinglovchi esa adresat, kommunikant deb nomlanadi: "Ma'lumki, har qanday muloqotda so'zlovchi va tinglovchi zaruriy komponentlar sifatida albatta ishtirok etadi. Bu muammoga bag'ishlangan ko'pgina adabiyotlardagi kabi bizning ishimizda ham so'zlovchi, ya'ni xabar beruvchi, gapiruvchi adresant, kommunikator deb, adresantning nutqi qaratilgan shaxs – tinglovchi adresat, kommunikant deb, muloqotda bivosita (botinan) ishtirok etuvchi yoki muloqotga bivosita ta'sir etuvchi omillar esa ta'sir birliklari (qisqacha – TB) deb yuritiladi" [2.16]

Olim ta'sir birliklarini shartli ravishda quyidagi ikki guruhga bo'lib tahlil etadi:

1. Ichki ta'sir birliklari.
2. Tashqi ta'sir birliklari.

Ichki ta'sir birliklari sifatida adresant yoki adresat shaxsi bilan bevosita bog'liq belgi-xususiyatlar, ya'ni millati, jinsi, yoshi, ijtimoiy belgilari, TBga yaqinlik darajasi; tashqi ta'sir birliklari sifatida muloqotga bivosita ta'sir etuvchi tashqi omillar – muloqot vaqti, vaziyat, holat, ijtimoiy muhit keltirilgan[2.16].

Sh.Alponova nutq yaratuvchi sifatida ishtirok etayotgan subyektlarga nisbatan (so'zlovchi, yozuvchi, shoir, qo'shiqchi, baxshi, o'qituvchi, suxandon) – produtsient, nutqni qabul qilayotgan subyektlarga nisbatan retsipient terminini qo'llaydi [5].

“Muloqot psixologiyasi” kitobining mualliflari I.Iagnuk, I.Ponomaryov va A.Osipenko muloqotning 7 ta tamoyilini keltirib o'tadilar[6]:

1. Har qanday muloqotdan ko'zlangan maqsad bor. Bu maqsadlar muloqot orqali o'zligini topish, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish, munosabatlar qurish, axborot almashish, o'zgalarga ta'sir qilish bo'lishi mumkin.

2. Muloqot davomiydir. Inson har qanday holatda ham muloqotga ehtiyoj sezadi, verbal va noverbal muloqot yordamida doimiy ravishda o'zaro xabar almashiladi.

3. Muloqot xabarlarini ongli ravishda turlicha bo'ladi. Bunda mualliflar ongli ravishda turli shakldagi muloqot xabarlarini uzatilishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Muloqotda uzatilayotgan xabarlar to'satdan paydo bo'lishi (og'riq bo'lganini ifodalash uchun “voy” deb yuborish, qo'rqqanda baqirib yuborish va b.), ma'lum qoliplarga asoslangan bo'lish (*–Tuzni uzatib yubora olasizmi? –Marhamat! – Rahmat*) yoki individual shaxs va vaziyatga mos holda ongda yaratilishi mumkin.

4. Muloqot bog'langan bo'ladi. Har qanday muloqotda munosabatlarning ikki xil darajasi ifodalanadi: samimiylik va nazorat. Samimiylik muloqotda yoqimli so'zlardan foydalanish, shunga mos tabiiy noverbal vositalarni qo'llashni anglatadi. Nazorat esa muloqotda bir ishtirokchining ikkinchisiga nisbatan yuqori bo'lishga, muloqotda nazorat o'rnatishga intilishidir.

5. Muloqotda madaniyatning ta'siri bor. Xabarlarining yaratilishi, uzatilishi va qabul qilinishi muloqot ishtirokchilarining madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Muloqotda suhbatdoshning madaniyatini inobatga olmagan holda suhbatlashish muloqotning muvaffaqiyatsiz kechishi yoki umuman uzilib qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

6. Muloqot xulqiga xos qonun-qoidalar mavjud. To'g'riso'zlik, birdamlik, adolatlilik, hurmat, mas'uliyat muloqot xulqiga xos qonun-qoidalar sifatida keltirilgan.

7. Muloqot o'rganiladi, o'zlashtiriladi. Muloqot ham boshqa ko'nikmalar singari o'rganilishi, rivojlantirilishi mumkin. Demak, muloqot keng qamrovli hodisa bo'lib, lisoniy va psixologik tamoyillarga asoslanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Muloqot inson psixologiyasi va fiziologiyasi bilan chambarchas bog'liq hodisadir. Chunki har qanday nutq tafakkur bilan, tafakkur esa ruhiyat bilan bog'liqdir. Tanani ruh boshqarib turadi.

Demak, ruhga ta'sir etgan har qanday narsa tanaga ham ta'sir etadi. Bularning hammasi muloqotning psixofiziologik aspektini tashkil etadi [2.14]. Nutq va tafakkurning bog'liqligini hech bir tilshunos inkor etmaydi. Xuddi shunday tafakkur va ruhiyatning o'zaro bog'liqligi ham nutq va ruhiyatning bog'langanini ko'rsatadi. Tafakkur yordamida idrok etilgan va ruhiyatda his etilgan holatlar insonning tanasiga, ya'ni nutq hosil bo'lishiga ta'sir etadi. Bu esa insonga xos muloqotni psixolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Psixolingvistika matnini yaratish va uni tushunish jarayonini, ya'ni til birliklarini psixik fenomen sifatida o'rganadi. So'zlovchi va tinglovchi, muallif va o'quvchining ruhiy olami, muayyan holati, faoliyat shakli ular tomonidan yaratilgan matnda aks etadi. Nutqiy faoliyat (nutqiy reaksiya, nutqiy akt) vaziyat omili, yanada aniqroq aytilsa, inson omilining muhimligini belgilaydi[8]. Muloqotni aynan psixolingvistik jihatdan tadqiq etish nutqiy faoliyatning inson omili bilan, inson ruhiy va psixik holati bog'liq tomonlarini yoritish imkonini beradi.

Psixolog S.Rubinshteyn fikricha, “kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga qarab mo'ljal olamiz. Biz go'yoki suhbatdoshning tashqi ma'lumotlari mohiyatini “o'qib olamiz”, shu tariqa matnning ichki psixologik jihati mavjud bo'lgan mazmunni aniqlaymiz. Bu jarayon tez sodir bo'ladi, chunki atrofdegilar bilan muloqotda ma'lum darajada ularning fe'l-atvoriga nisbatan avtomatik tarzda amal qiladigan psixologik ichki ma'no

TILSHUNOSLIK

hosil bo'ladilar"[7]. Darhaqiqat, har qanday muloqotga kirishishdan avval suhbatdoshning kim ekanligi, yoshi, mavqei kabi ichki va tashqi ta'sir birliklariga e'tibor qaratish muloqotning muvaffaqiyatli kechishi yoxud tamoman uzilib qolishiga sabab bo'ladi.

Psixologlar tomonidan muloqotning uch darajasi borligi farqlanadi. Bular quyi, o'rta va yuqori darajalar bo'lib, adresant va adresatning suhbatdoshiga va muloqotga bo'lgan qiziqishi, o'zaro munosabatga kirishish uchun ochiqlik darajasi inobatga olinadi [4].

Muloqotning psixologik jihatdan darajalari quyidagi jadvalda aks etgan:

Quyi daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Primitiv daraja	Konvensional daraja	Ishchan daraja
Manipulyativ daraja		O'yinli daraja
Standartlashgan daraja		Ma'naviy daraja

Jadval. Muloqotning darajalari.

Muloqotning quyi darajalari sifatida primitiv daraja, manipulyativ daraja va standartlashtirilgan daraja farqlanadi. Primitiv darajada suhbatdoshga qiziqish bildirilmaydi, unga xuddi buyumdek munosabatda bo'linadi. Agar suhbatdosh buyum singari kerak bo'lsa, uni egallashga harakat qilinadi, keraksiz bo'sa, uni ulotirib tashlashga harakat qilinadi.

... Bir tomonda do'xtirlar. Bir tomonda yarim yalang'och "prizivnik"lar.

Endi senlar odam emas, hammang bir xil "prizivnik"san.

Quloq solib tursang, antiqa savol-javoblarni eshitasan...

– Shikoyating bormi?

– Bor. Boshim og'riydi. Kechalari uxlamay chiqaman, do'xtir!

– Mening boshim yorilib ketay deyapti! O't! Yaroqli!

– Sen nima deysan?

– Jigarim kasal. Sariq bo'lganman.

– Qachon?

– Uch yil avval.

– Men yaqinda gepatit bo'lib, gospitaldan chiqdim. Yaroqli! Sleduyushiy!... (O'.Hoshimov "Tushda kechgan umrlar")

Primitiv darajadagi muloqotda, asosan, so'zlovchi o'z fikrini hech qanday qarshiliklarsiz o'tkaza olishi xarakterlidir. Yuqoridagi muloqotda shifokor ko'rikka kelgan chaqiriluvchilarni tuzuk-quruq tinglamaydi ham, ularning kasalliklariga e'tibor ham bermaydi. Asosiy maqsad – asarda ta'kidlanganidek, "planni, odam planini to'ldirish". Shu sababdan ham shifokorning chaqiriluvchilarga buyumdek muomala qilishi primitiv darajadagi muloqotni ko'rsatadi.

Manipulyativ darajada suhbatdoshning zaif tomonlariga qiziqish bildiriladi, chunki bunda muloqot ishtirokchisi uchun suhbatdosh raqibdek ko'rinadi, uni yengishga harakat qiladi. Bunda manipulyator ongli yoxud ongsiz ravishda o'zining manfaatlarini ko'zlagan holda suhbatdoshini yengishga, uning ustidan g'alaba qozonishga intiladi. Bunda, albatta, psixologik ta'sir etish bilan bir qatorda lisoniy vositalar ham ishtirok etadi. "Tushda kechgan umrlar" asarida Komissar va tergovchining suhbatida komissarning tergovchini yengishga harakat qilishi, o'z fikrlarini uqtirishga intilishi muloqotning manipulyativ darajasiga misol sifatida keltirilishi mumkin:

– Guvohlik berishicha, tuni bilan uyida bo'lgan.

– Xotin kishining makri qirq eshakka yuk bo'ladi! Ertalab sutga chiqqan emish! O'sha kuni sutga chiqmagan! Chiqsa, men ko'rardim, men!

– Aniqmi shu gap?

– Men noaniq gapirmayman, kollega! Bundan tashqari... Surishtirib ko'rdingmi? Shomatov uyni qanday qilib oldi ekan?

– O'rtoq Komissar... O'lgan odamni malomat qilish...

– Men uchun o'lik-tirikning ahamiyati yo'q. Senga ham shuni maslahat beraman.

– Shomatov Afg'onistonda jang qilgan. navbatsiz uy olishga haqqi bor!

– Jang qilganmish! E'tiboringiz uchun, o'rtoq tergovchi, gorispolkomning uy taqsimoti komissiyasida kamina ham borlar! Bir majlisda bu bolaning o'zini tutishini ko'rib, aniq xulosaga kelganman. Uy nari tursin, molxonani ham ravo ko'rib bo'lmasdi unga...

Komissarning o'zining Shomatov haqidagi fikrlarini tergovchiga uqtirishga urinishi takrorlar orqali (*Chiqsa, men ko'rardim, men!*), suhbatdoshning gapini bo'lish, tinglashni istamaslik orqali

(O'rtoq Komissar... O'lgan odamni malomat qilish... – Men uchun o'lik-tirikning ahamiyati yo'q. Senga ham shuni maslahat beraman), kesatlar orqali (Jang qilganmish!), salbiy bo'yoqdor lisoniy vositalar orqali (Uy nari tursin, molxonani ham ravo ko'rib bo'lmasdi unga...) ifodalanadi. Komissarga tergovchining fikrlari ham, Shomatovning aslida qanday inson bo'lgani ham muhim emas, muhimi – o'zining haqligini, tergovchining o'zi kabi yaxshi mutaxassis emasligini isbotlash. Aynan shu maqsadni amalga oshirish manipulyativ muloqotni yuzaga keltiradi.

Standartlashgan darajada suhbatdoshga nisbatan ma'lum darajada qiziqish mavjud bo'ladi. Bu darajada muloqot ishtirokchilari o'rtasida o'zaro "niqob"larga asoslangan muloqot amalga oshadi. Muloqotchilar "men sizga tegmayman, siz ham menga tegmang" qabilidagi befarqlik niqobi, "menga tegib ko'ring-chi", qabilidagi qo'rqituvchi niqob, "menga tegmang, men juda kuchsizman" qabilidiga zaif niqob, "men bilan muloqot qilish befoyda, men hech narsani bilmayman" qabilidagi o'zini ahmoqdek ko'rsatish maqsad qilingan niqoblar yordamida o'zaro muloqot qiladilar.

Muloqotning o'rta darajasi konvensional daraja deb nomlanadi, bu darajada suhbatdoshga nisbatan ochiqlik ko'zga tashlanadi. Bu ochiqlik faqat suhbat ro'y berayotgan vaziyat uchungina xosligi bilan xarakterlanadi. Shuningdek, bunday muloqot suhbatdosh uchun qayg'urish, uning o'rniga o'zini qo'yib ko'rish asosida yuzaga keladigan muloqotdir.

... Ota shu savol bilan yo'qlama pakkasiga qarab yurdi. Kelib, ne ko'z bilan ko'rsinki, kutish bo'limida, odamlar orasida Erboy ota turardi.

– Erboy! – esi og'ayozdi otaning.

– Po'lat! – Quchoq'ini ochib kela boshladi Erboy. Ota nima qilishini, nima deyishini bilmay qoldi. Erboy ota kelib, Po'lat otani mahkam quchoqlab, ikki yuzidan cho'pillatib o'pdi, keyin yuzlarida yosh miltillab azaliy raqibining yuz-ko'zlariga hasrat-la boqdi. – Omonmisan, birodar? Bormisan?.. Mana, oldingga bosh egib keldim, nihoyat!.. Meni kechir! Kechir, xom sut emgan gumroh hamqishlog'ingni, sinfdoshingni! Oldingda gunohkorman! Seni, Yog'duni, oilangni, o'zimning oilamni... hammalaringni hayotlaringni zaharladim. Kechir, Po'lat, mendek zaharli ilonni kechir!.. – Erboy ota Po'lat otaning ikki qo'lidan mahkam tutgan ko'yi, gavdasi bilan pastga egilib, yig'lab yubordi...

(U.Hamdam, "Ota")

Asarda Erboy ota va Po'lat ota azaldan raqib, bir-biriga dushman sifatida keltirilgan. Erboy hech qachon Po'lat bilan muloqotda unga achinish, qayg'urish bilan qaramagan. Lekin aynan yuqoridagi vaziyatda ochiqlik bilan, ro'y-rost so'zlab, aybini tan olib, konvensional darajada muloqotga kirishadi. Bu daraja bunday muloqot faqat ma'lum vaziyatlar uchungina xosligi, hamdardlikni, samimiylikni ifodalash faqat o'sha nutq vaziyatidagina amalga oshishi bilan xarakterlanadi.

... Bu hammasi Boburda g'alati bir zavq uyg'otdi. U sham yonidagi to'q qizil naqshlarni Xonzoda begimga ko'rsatib:

– Islimi gulxan shumi? – deb so'radi.

Xonzoda begim bir ukasiga, bir naqshga qaradi-yu, sho'x jilmaydi:

– Bir qoshiq qonimdan kechsangiz, ayturmen.

Bobur ham kulimsirab:

– Kechdim, aytingiz, – dedi.

Xonzoda begim o'ngga qayrilib, eshik tepasidagi qip-qizil naqshlarni ko'rsatdi.

– Islimi gulxan mana bu. Siz naqshi lolani bunga o'xshatmishsiz, amirzodam.

(P.Qodirov, "Yulduzli tunlar", 93-b.)

O'zidan yoshi kichik bo'lsa ham, Xonzoda begimning ukasiga o'ta ehtiromlar bilan so'zlashi, sizlab gapirishi, xatosini ham bildirmaslikka harakat qilishi muloqotning ma'naviy darajasini ko'rsatadi. Suhbatdoshni ranjitmay, uning ko'ngliga qarab, hurmat va izzat bilan muloqotga kirishishi aynan muloqotning ma'naviy darajasi uchun xos sanaladi.

XULOSA

Demak, muloqotning quyi, o'rta va yuqori darajalari muloqotda ishtirok etuvchilarning suhbatga ruhiy tayyorgarliklari, qo'llanadigan konstruksiyalar, lisoniy vositalarning tanlanishi orqali namoyon bo'ladi.

Muloqotning ishchan darajasi yuqori darajalardan birinchisi hisoblanadi. Bu darajada suhbatdoshning ishchanlik xususiyatlariga qiziqish mavjud bo'ladi. Ishchan darajada muloqotga

TILSHUNOSLIK

kirishish orqali suhbatdoshlar o'zaro manfaatga erishishlari ko'zda tutiladi. Biznes hamkorlik bo'yicha muzokaralar aynan shu darajadagi muloqotga misol bo'la oladi.

Muloqotning yuqori darajalaridan yana biri o'yinli daraja hisoblanib, bunda o'zaro bir-birini yoqtirishga asoslangan, yomon maqsadlarni ko'zlanmaydigan muloqot amalga oshiriladi.

Ma'naviy daraja eng yuqori darajadagi muloqot bo'lib, bu turdagi muloqotda suhbatdosh yuksak hurmatga, ehtiromga sazovor shaxs sifatida baholanadi va muloqotga kirishiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Тоирова Г. Нутқий мулоқот ситуатив прагматик система сифатида. Филол.фан.номзоди. дисс.автореф. –Тошкент, 2011.– Б.11.
2. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. Филол.фан.док. дисс.автореф. – Тошкент, 2000.– Б.7. В.17.
3. Курбонова М. Ўзбек болалар нутқи лексиксининг социопсихоллингвистик тадқиқи. Монография. – Тошкент, 2014. –Б.24.
4. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. –Toshkent, 2006. –В.5.
5. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. –Toshkent, 2006. –В.32.
6. Алпанова Ш. Нутқий фаолият жараёнидаги руҳий ҳолатларнинг ўзбек тилининг турли сатҳ бирликлари воситасида акс этиши. Филол.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. –Фарғона, 2018. –Б.33.
7. Iaghiuk, Iaroslava & I., Ponomayov & A.A., Osypenko. (2016). Book "Communication Psychology".
8. Юлдашева Д. Ўзбек болаларига хос оғзаки ва ёзма матнларнинг антропоцентриқ тадқиқи. Филол.фан.доктори (DSc) дисс. – Фарғона, 2022. –Б.127.
9. Rubinshteyn S.L. Принципы и пути развития психологии. М. RSFSR. PFAnashr. – В.180
10. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. –Toshkent, 2006. – В.101.